

2. OSNOVNO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI I MOGUĆI PRAVCI BUDUĆEG RAZVOJA

Željko Jaćimović

Sažetak: Sa konceptualnog stanovišta, osnovno obrazovanje i vaspitanje u Crnoj Gori je uporedivo sa obrazovnim sistemima razvijenih zemalja i zemalja koje imaju tradiciju dobrog obrazovanja. No, i pored toga, postojeći koncept osnovnog obrazovanja potrebno je kontinuirano dopunjavati i vršiti poboljšanje sadašnjih rješenja. Na implementaciji reformskih rješenja treba istrajavati, otklanjati uočene nedostatke i na taj način podizati kvalitet našeg obrazovnog sistema i pojedinca u njemu. U ovom radu dati su mogući pravci budućeg razvoja ovog segmenta obrazovanja.

Ključne riječi: *osnovno obrazovanje, stanje, pravci razvoja*

Abstract: From the conceptual viewpoint, primary education in Montenegro is comparable with educational systems of developed countries and countries with a tradition of good-quality education. In addition to that, a continuous development of the existing concept of primary education and improvement of the current solutions are required. It is necessary to insist on implementation of reform solutions, to eliminate revealed flaws, and in this way to improve the quality of our educational system and of individual in it. This paper deals with possible directions for future development of this education segment.

Key words: *primary education, real situation, future development*

2. 1. UVOD

Primjenom novih reformskih rješenja značajno je promijenjen koncept osnovnog obrazovanja i vaspitanja u Crnoj Gori, kako po tipu kurikuluma tako i po načinu usvajanja znanja i provjeri, tj. obezbjeđenju kvaliteta kompletnog sistema preko dostignutosti standarda znanja od strane učenika i pojedinačnog usvojenog znanja koje učenik treba da posjeduje završavajući ovaj nivo obrazovanja.

* Prof. dr Željko Jaćimović, Metalurško-tehnološki fakultet, Univerzitet Crne Gore

Osnovu devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja čini djelimično otvoreni tip kurikuluma, za razliku od zatvorenog tipa kurikuluma koji je bio karakteristika ranijeg sistema obrazovanja, i prelaz sa nastavno-lekcijskog na nastavno-ciljni kurikulum, gdje su bitni ishodi obrazovanja. Ishodi obrazovanja, standardi i usvojenost trajnih znanja, primjenjivih u realnim životnim situacijama, neke su od karakteristika reformisane škole.

2. 2. KARAKTERISTIKE OSNOVNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

Osnovne smjernice reforme su definisane Knjigom promjena iz 2001. godine [1]. Rješenja data Knjigom promjena u dobroj mjeri su operacionalizovana kroz usvajanje strateških dokumenata i zakonskog okvira [2, 3], čime su stvoreni preduslovi za uvođenje novih nastavnih programa u devetogodišnjoj osnovnoj školi. Primjena novih reformskih rješenja, uključujući i nove nastavne planove i programe u osnovnoj školi, počela je školske 2004/05. godine u 20 osnovnih škola i to onih koje su zadovoljile tražene uslove, kao što su: obučeni nastavnici za primjenu novih reformskih rješenja, infrastruktura i prostorni kapaciteti i potrebna didaktička sredstva u skladu sa novim kurikulumom.

Programi ne sadrže „lekcije” nego teme koje se obrađuju sa definisanim standardima do kojih nastavnik mora dovesti učenika koristeći fleksibilniji sistem učenja, podučavanja i pristupa, ostavljajući nastavniku da odabere način, metode i sredstva kojima će učenike dovesti do nastavnim programom definisanih standarda. Novim reformskim rješenjima promijenjena je i uloga nastavnika, a posebno učenika, u procesu učenja. Učenik od pasivnog slušaoca prelazi u aktivnog učesnika u procesu sticanja znanja, što novi programi jasno prepoznaju kroz definisane aktivnosti učenika. Nastavnici pak postaju više aktivni u pripremi materijala za nastavu i „moderatori” koji treba učenike da vode i dovedu do znanja definisanih standardima.

Nastavni plan reformisane osnovne škole, u odnosu na raniji, drugačije je postavljen i prati savremene trendove i dostignuća u svijetu. Uvedena su tri ciklusa po tri razreda i definisani ciljevi na kraju svakog od ciklusa. Kroz nastavne programe obezbijedena je horizontalna i vertikalna zastupljenost ključnih oblasti, negdje kao posebni nastavni programi a negdje kao tematske cjeline u okviru srodnog nastavnog programa. Koliko je to bilo moguće, napravljena je korelacija među predmetima i usaglašavanje i pozicioniranje međupredmetnih oblasti. Nastavni plan je tako koncipiran da ostavlja dosta prostora za obavezne izborne predmete preko kojih učenici zadovoljavaju svoja interesovanja iz pojedinih oblasti.

Neke od bitnih novina koje donosi devetogodišnje osnovno obrazovanje su: 1. Djeca polaze u školu sa šest godina (u ranijem sistemu sa 7 godina). 2. Opisno ocjenjivanje u prva tri razreda, s tim što se na kraju trećeg razreda daju i brojčane ocjene. 3. Po pravilu, u prvom razredu uz nastavnika razredne nastave nastavu realizuje i vaspitač. 4. Nastava je organizovana po ciklusima (tri ciklusa po tri razreda), razredna nastava je zastupljena u prvih pet razreda, dok je od šestog do devetog razreda predmetna nastava. 5. Mogućnost odabira predmeta od strane učenika u skladu

sa njihovim interesovanjima (izbornost) u višim razredima (sedmi, osmi i deveti razred). Izborni predmeti čine i do 15% nastavnog plana. 6. Uvođenje eksterno-interne provjere znanja na kraju prvog (III razred) i drugog ciklusa (VI razred). 7. Uvođenje eksterne provjere usvojenih znanja učenika na kraju devetog razreda.

Bitna novina koju donosi novi koncept devetogodišnje osnovne škole vezana je za inkluzivno obrazovanje i sistemsko i standardizovano uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovan obrazovni proces.

Osnovno obrazovanje i vaspitanje u Crnoj Gori je zakonski prepoznato kao obavezan vid obrazovanja [2, 3]. U školskoj 2008/09. godini obrazovni programi devetogodišnje osnovne škole realizuju se u 162 osnovne škole sa oko 74.000 učenika (sa 281 pripadajućim područnim odjeljenjem), kao i programi osmogodišnje osnovne škole u nekim odjeljenjima u skladu sa predviđenom dinamikom implementacije reforme obrazovanja. Od navedenog broja škola, 37 škola je imalo do 50 učenika, a 15 od 51 do 100 učenika. Školske 2012/13. godine, svi učenici će osnovno obrazovanje i vaspitanje sticati prateći nastavu po programu devetogodišnje osnovne škole.

Stopa upisa u osnovnu školu, po izvorima Monstata (učesće djece stare od 6 do 14 godina koja pohađaju osnovnu školu u odnosu na ukupan broj djece te starosne dobi), za 2004/05. godinu, iznosila je 92,62% dok je za 2007/08. bila 99,71%. Stopa završetka osnovne škole, po istom izvoru, iznosila je za 2004/05. godinu 92,25%, dok je u 2007/2008. iznosila 99,05%.

Nakon primjene nastavnih programa u I ciklusu tokom školske 2007/08. godine Zavod za školstvo izvršio je anketiranje nastavnika razredne nastave o programima devet nastavnih predmeta koji se realizuju u prva tri razreda. Na osnovu te ankete i analize samih programa urađene su unaprijeđene verzije programa. Paralelno sa izmjenom nastavnih planova i programa rađeni su i udžbenici koji su pratili nove nastavne programe i reformska rješenja, nudeći, po prvi put, i za pojedine predmete, posebno u nižim razredima, i priručnike za nastavnike sa metodičko-didaktičkim preporukama za realizaciju programom predviđenih tema datih u udžbeniku.

Za devetogodišnju osnovnu školu do sada je izdato 78 udžbeničkih kompleta, 175 naslova i 36 CD-a. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva izdao je i 20 udžbeničkih kompleta za predmet Albanski jezik i književnost za I, II, III, IV, VI, VII i VIII razred devetogodišnje osnovne škole. U pripremi su za školsku 2009/2010. godinu 4 udžbenička kompleta za V i IX razred devetogodišnje osnovne škole.

Od ukupno 38 izbornih predmeta za osnovnu školu do sada su izdati samo udžbenici za predmete *Zdravi stilovi života*, udžbenik i priručnik za nastavnike, *Osnovi šaha*, *Matematička radionica* za VII razred, a u pripremi je i udžbenik za predmet *Evropska unija*. Širok spektar izbornih predmeta i nedovoljan broj učenika po predmetu otežava štampanje ekonomski isplativih udžbenika za navedeni broj izbornih predmeta. Tokom prethodne školske godine u 75 osnovnih škola najveći broj učenika birao je kao izborni predmet sport za sportiste (57,3%); italijanski jezik (34,3%); ruski jezik (19,3%); računarsku obradu i dizajn teksta (16,3%); francuski jezik (14,1%), itd. Analiza koju je uradio Zavod za školstvo, a koja se tiče izbornih predmeta, otvorila je mnoga interesantna pitanja. Na primjer, u osnovnoj školi jedno od takvih pitanja je zašto se u tolikoj mjeri nudi i bira predmet sport za sportiste ako, sa druge

strane, analiza realizacije kurikuluma pokazuje brojne probleme u realizaciji čak i redovne nastave fizičkog vaspitanja: nedostatak sala za fizičko vaspitanje, časovi fizičkog vaspitanja koji se zbog nedostatka prostora realizuju sa dva ili više odjeljenja istovremeno, neredovna realizacija nastave fizičkog vaspitanja sa učenicima nižih razreda i sl. Ovo je jedan od krupnih problema koji zahtijeva posebnu pažnju i analizu i vjerovatno dodatno usmjeravanje škola u ovom pogledu.

Najmanje birani predmeti od strane učenika su predmeti koji daju više informacija iz baznih nauka, što može predstavljati krupan problem imajući u vidu važnost baznih nauka u procesu obrazovanja.

Decentralizacija obrazovnog sistema je važna novina reformisane škole (rješenje predviđeno Knjigom promjena iz 2001. godine). Formirane su nove ustanove značajne za unapređivanje funkcionisanja sistema obrazovanja (Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Ispitni centar), sa jasno definisanim zadacima unapređivanja kvaliteta obrazovanja u osnovnoj školi i gimnaziji, stručnim školama i eksternoj provjeri kvaliteta sistema i pojedinca u njemu. Takođe su formirani savjeti za opšte, stručno i obrazovanje odraslih, koji imaju stručnu i savjetodavnu ulogu.

Sa konceptualnog stanovišta, osnovno obrazovanje i vaspitanje u Crnoj Gori je uporedivo sa obrazovnim sistemima razvijenih zemalja i zemalja koje imaju tradiciju dobrog obrazovanja. No, i pored toga što je sada postojeći koncept postavljen dobro, planski i na osnovu detaljnih uporednih analiza, potrebno ga je kontinuirano dopunjavati i vršiti poboljšanja postojećih rješenja.

2. 3. KONTROLA KVALITETA OBRAZOVANJA I POSTIGNUĆA POJEDINCA

Kontroli kvaliteta osnovnog obrazovanja i postignuća pojedinca u njemu posvećena je posebna pažnja. Pored interne kontrole kvaliteta (sprovode je Zavod za školstvo i sama škola) prisutna je interno-eksterna, odnosno eksterna kontrola kvaliteta (sprovode je škola i Ispitni centar). Kontrola kvaliteta u osnovnoj školi [3], koja se odnosi na kvalitet kompletnog sistema, obezbijedena je preko nacionalnih testiranja na kraju I i II ciklusa osnovne škole, gdje se mjeri dostignutost standardima postavljenih znanja učenika iz baznih predmeta I i II ciklusa.

Eksternom provjerom na kraju devetog razreda provjeravaju se ključna znanja učenika usvojena na ovom nivou obrazovanja. Ispit predstavlja i selekциони kriterijum za upis na viši nivo obrazovanja.

Na kraju I ciklusa učenicima se provjerava znanje iz maternjeg jezika i matematike, a na kraju II ciklusa iz maternjeg jezika, matematike i prvog stranog jezika. Učenici rade test pod šiframa, a rezultati ne utiču na školsku ocjenu. Dobijeni rezultati predstavljaju veoma pouzdan indikator kvaliteta sistema, tj. šta je dobro a šta se može unaprijediti [4, 5]. Posebno je važno da se ova testiranja izvode u kontinuitetu i da je ovo sistemsko rješenje prepoznato i Zakonom o osnovnoj školi.

Kvalitet pojedinca se provjerava preko završnog eksternog ispita na kraju devetog razreda, gdje se provjerava usvojenost znanja, vještina i kompetencija predviđenih standardima nastavnih predmeta iz kojih se provjera vrši. Provjera znanja vr-

ši se iz matematike, maternjeg jezika i predmeta po izboru učenika. Pored navedene provjere, ovaj ispit ima i ulogu selekcionog kriterijuma za upis na viši nivo obrazovanja. Ovo sistemsko rješenje je takođe zakonski prepoznato.

Ispitni centar je nova reformska institucija zadužena za eksterna testiranja u našem obrazovnom sistemu. On sprovodi i nacionalna istraživanja preko kojih se mogu provjeravati kvalitet obrazovanja ili usvojena znanja pojedinca i iz drugih predmeta koji figurišu u nastavnom planu, čime se obezbjeđuje „ravnopravnost” svih predmeta iz nastavnog plana i vodi računa o kvalitetu kompletnog sistema.

Značajan doprinos sagledavanju kvaliteta našeg obrazovnog sistema imaju i međunarodna testiranja kao što su TIMMMS, PIRLS i PISA. PISA testiranje, kojim se provjerava jezička, matematička i pismenost iz prirodnih nauka svake tri godine, sprovodi se i kod nas počev od 2006. godine (dva ciklusa). Njegovi rezultati daju sliku kvaliteta našeg sistema obrazovanja i pomažu nam da ga unaprijedimo, kao i da preko usvojenih trajnih znanja (primjenjivih u realnim životnim situacijama) uporedimo naše učenike i njihove vršnjake u zemljama učesnicima testiranja [6, 7, 8]. Ispitni centar će u saradnji sa OECD-om realizovati i naredno PISA testiranje 2012. godine. Rezultati PISA testiranja za 2009. godinu biće objavljeni i publikovani od strane OECD-a do kraja ove godine.

Sisteme kontrole kvaliteta slične ovim u Crnoj Gori, kako sistema tako i pojedinca, imaju skoro sve zemlje EU i neke zemlje susjedi.

U proteklom periodu Ispitni centar je uložio velike napore da uvede kulturu eksternog ocjenjivanja u obrazovni sistem na kvalitetan način, razvije metodologiju, obuča nastavnike, pripremi validan i standardizovani test sa zadacima koji imaju sve metrijske karakteristike, administrira kompletna testiranja i ojača kapacitet škole za ovakve vrste testiranja koje su do sada bile strane našem obrazovnom sistemu.

Eksterna provjera postignuća, kako sistema u cjelini tako i pojedinca u njemu, zajedno sa eksternom provjerom nastavnog procesa u školama koju realizuje Zavod za školstvo i samoevaluacija proseca od strane škola, treba da omogućе jasnu sliku o obrazovnom sistemu ali i da pokažu, kreatorima obrazovne politike, jasne pravce i korake koje treba napraviti ka njegovom unapređivanju.

2. 4. PRAVCI BUDUĆEG RAZVOJA

1. Analiza i unapređjenja postojećih rješenja. Iako je model devetogodišnje osnovne škole, koji se počeo primjenjivati od školske 2004/05. godine u našim osnovnim školama, donio dosta pozitivnih i u praksi drugih zemalja dokazanih dobrih rješenja, sam proces implementacije zahtijeva određene korekcije. U prvom redu to se odnosi na:

- fakultetsko obrazovanje nastavnika u skadu sa zahtjevima i potrebama devetogodišnje osnovne škole;

- povećanje obuhvatnosti obuke nastavnika za primjenu reformskih rješenja. Zavod za školstvo je u periodu od 2004. do 2008. godine obučio oko 5300 nastavnika, skoro sve direktore škola i organizovao 270 seminara;

- povećanje obuhvatnosti nastavnika usko specijalizovanom obukom, a posebnu pažnju posvetiti aktivnom učenju i njegovoj primjeni u školama;
- uvođenje cjeloživotnog učenja zaposlenih i njihovog stručnog usavršavanja kao obavezne i pravnim aktima prepoznate aktivnosti;
- povećanje motivisanosti nastavnika (unaprijeđena zvanja, nagrađivanje prema kvalitetu rada, itd.);
- provjeru postavljenih standarda znanja i definisanje empirijskih, tj. mjerljivih standarda znanja prilagođenih uzrastu učenika;
- povećanje korišćenja postojeće ICT opreme u nastavnom procesu. Razlozi za nedovoljnu primjenu informacionih tehnologija su brojni, ali se kao posebno veliki problem izdvaja nedovoljna informatička pismenost nastavnika. Obuka nastavnika za primjenu ICT tehnologija je od velike važnosti za dalji tok primjene reformskih rješenja, jer je ICT pismenost jedna od ključnih vještina prisutna u svim nastavnim predmetima;
- opremanje škola adekvatnom opremom i učilima;
- preispitivanje racionalnosti i održivosti sadašnje mreže škola. Optimalno rješenje, definisano strateškim dokumentima, podrazumijeva rad škola samo u jednoj smjeni kako bi škola mogla realizovati i druge aktivnosti predviđene kurikulumom (vannastavne aktivnosti, doživotno učenje, itd.);
- veću decentralizaciju sistema i fleksibilnije upravljanje školama i finansijama kao i veću ulogu lokalne zajednice i povećanje njihove brige za kvalitet škole i nastave;
- približavanje nivoa usaglašenosti znanja dobijenih kroz formalni i neformalni sistem obrazovanja i svođenje ove, trenutno jako velike razlike u organizaciji, administraciji i kvalitetu, na prihvatljiv nivo i blagovremena i adekvatna priprema same škole za neformalno obrazovanje kao bitan faktor obrazovanja;
- obezbjeđivanje kontinuiranog praćenja kvaliteta postojećeg sistema obrazovanja preko nacionalnih testiranja, a dobijene rezultate i preporuke sistemski koristiti za unapređenje kvaliteta sistema.

2. *Sa konceptualnog stanovišta* postavlja se pitanje: Da li u našem nastavnom planu za osnovne škole treba zadržati predmetni ili problemski pristup? To se posebno odnosi na oblast prirodnih nauka koje u našem nastavnom planu figuriraju kao posebne discipline. Imajući u vidu da su problemi iz prirodnih nauka multidisciplinarni i da za njihovo rješavanje učenici koriste sva stečena znanja iz svih prirodnih nauka, i ne samo njih, *funkcionalnije* rješenje bi bilo ono koje objedinjuje prirodne nauke u jedan predmet pod nazivom nauka. Na taj način bi se još više „povezalo” znanje i usvojilo trajno znanje koje treba da bude najvažniji ishod obrazovanja. Ovakva praksa nije novost za obrazovne sisteme nekih razvijenih zemalja.

Imajući u vidu izbornost, posebno u III ciklusu, i veliki broj izbornih predmeta iz otvorenog dijela kurikuluma koji planira škola, ovu bi oblast trebalo urediti na način da se ne povećava procenat i broj izbornih predmeta usitnjavajući teme nego da se održi cjelovitost teme i kvalitet i insistira na reformskom rješenju da izborni predmet treba da zadovolji interesovanje učenika, a da škola omogućava nastavu iz odgovarajućeg predmeta samo pod uslovom da ima obučene nastavnike i učila za realizaciju sadržaja predmeta. Na taj način bi se „natjerale” škole da na kvalitetan način zadovo-

lje interesovanje učenika i obezbijede kvalitet nastave. Iako je programom ostavljena mogućnost da lokalna zajednica kreira otvoreni dio kurikuluma (oko 15%) i prilagodi ga svojim potrebama i zahtjevima, ovaj veoma bitan segment nije iskorišćen na zadovoljavajući način. Slabost se ogleda i u tome što se nije ostvarila reformska intencija da lokalna zajednica participira u finansiranju osnovnog školstva kao obaveznog nivoa obrazovanja i na taj način preuzme dio odgovornosti za kvalitet škole i nastave.

Važno pitanje na kojem se još puno treba i mora raditi je i korišćenje dobijenih rezultata nacionalnih testiranja, nacionalnih istraživanja i nacionalnih ispita od kreatora obrazovne politike i samih škola, za unapređivanje kvaliteta obrazovnog sistema. Kreatorima obrazovne politike rezultati ovih testiranja i ispita treba da služe za vođenje buduće politike obrazovanja na ovom nivou obrazovanja, a školi za samoevaluaciju.

Rezultati nacionalnog testiranja učenika koje je sproveo Ispitni centar 2008. i 2009. godine su pokazali da pojedini predmeti nijesu rasterećeni u mjeri u kojoj bi trebalo da budu. Ako se na ovu činjenicu doda i nespremnost pojedinih nastavnika, posebno onih u zrelijem dobu, da prihvataju reformska rješenja, onda to dodatno opterećuje učenike pa su njihova postignuća znatno ispod programom postavljenih standarda. Programe bi trebalo dodatno rasteretiti istrajavajući na kvalitetu i standardima.

LITERATURA

- [1] *Knjiga promjena*, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2001.
- [2] *Zakon o osnovnoj školi*, „Službeni list RCG”, br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95.
- [3] *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* „Službeni list RCG”, br. 64/02 i 49/07.
- [4] Nacionalno testiranje učenika III i VI razreda devetogodišnje osnovne škole 2008, Ispitni centar Crne Gore, 2009.
- [5] Rezultati eksterno-internog testiranja 2009, Ispitni centar Crne Gore, 2009.
- [6] PISA 2006 – Science Competencies for Tomorrow’s World, Volume 1: Analysis, OECD 2007.
- [7] PISA 2006, Science Competencies for Tomorrow’s World Volume 2: Data, OECD, 2007.
- [8] [8] Nacionalni izvještaj o postignućima učenika u okviru programa za međunarodno testiranje učenika – PISA 2006, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2008.

